

PSIXOLOGIYADA AYOLLAR LEKSEMASI

Abdullayeva Asilaxon Bahodirjon qizi

*Qo'qon universiteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi Email:
abdullayeva_asila@email.com Tel: +998992253669*

Rahmonova Ra'nogul Sheraliyevna

*Ilmiy rahbar: Filologiya kafedrasida o'qituvchisi Email:
rshraxmonova@kokanduni.uz <https://orcid.org/0009-0009-2341-8219> Tel:
+998770911014*

Annotatsiya: *Ushbu akademik maqola psixologiya fanida "ayollar" leksemasining murakkab o'rnini chuqur tahlil qiladi, uning psixologik nazariyalar va amaliyotlardagi tarixiy evolyutsiyasini o'rganadi. Maqolada tilning jinsga oid tushunchalarni shakllantirish, ijtimoiy xurofotlarni aks ettirish va madaniy gender kategoriyalarini mustahkamlashdagi hal qiluvchi roli ko'rsatiladi. Feminist va postmodernistik nazariyalar nuqtai nazaridan "ayollar" tushunchasining tanqidiy qayta baholanishi, essensializmga qarshi kurash va genderning ijtimoiy konstruktivligi muhokama qilinadi. Shuningdek, interseksionallikning ahamiyati va psixologik tadqiqotlarda monolitik "ayollar" tushunchasini dekonstruksiya qilish zarurati ta'kidlanadi. Yakunda, ushbu leksemani tadqiq qilish va o'lchashdagi metodologik muammolar ko'rib chiqilib, kelajakdagi yo'nalishlar sintez qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Ayollar leksemasi, psixologiya, feminizm, ijtimoiy konstruksiya, til, gender, interseksionallik, essensializm*

KIRISH

Psixologiya fanida "ayollar" leksemasi shunchaki biologik jinsni ifodalovchi oddiy so'z emas, balki chuqur ijtimoiy, madaniy va epistemologik ma'nolarga ega bo'lgan murakkab konstruksiyadir. Leksema – bu lug'aviy ma'noning asosiy birligi bo'lib, u nafaqat ob'ekt yoki shaxsni belgilash, balki uning atrofidagi tushunchalar, xurofotlar va kuch dinamikasini ham o'zida mujassam etish imkoniyatiga ega.

"Ayollar" leksemasining psixologiya kontekstida o'rganilishi uning ilmiy adabiyotlarda, nazariyalarda va tadqiqot amaliyotlarida qanday paydo bo'lganini, qanday rivojlanganini va qanday tanqidiy baholanganini tushunishni talab qiladi.

Ushbu maqola psixologik nazariyalar va amaliyotlarda "ayollar" leksemasining tarixiy evolyutsiyasini, tilning jinsga oid tushunchalarni shakllantirishdagi kuchini, shuningdek, feminist va postmodernist nuqtai nazarlardan uning tanqidiy qayta baholanishini ko'rib chiqadi.

Maqola, shuningdek, interseksionallik tamoyilining monolitik "ayollar" tushunchasini dekonstruksiya qilishdagi ahamiyatini va ushbu leksemani tadqiq qilishdagi metodologik muammolarni tahlil qilishni maqsad qilgan. Ushbu tahlil

"ayollar" tushunchasining psixologiyadagi o'рни va kelajakdagi yo'nalishlari haqida chuqur xulosalar beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

"Ayollar" leksemasining psixologiyadagi o'рни va ma'nosi vaqt o'tishi bilan sezilarli darajada o'zgardi, bu ko'pincha kengroq ijtimoiy va intellektual harakatlar bilan bog'liqdir. Dastlabki psixologik nazariyalarda ayollarning hissasi ko'pincha e'tibordan chetda qolib, ularning mavjudligi minimallashtirilgan [1]. An'anaviy hisob-kitoblar ko'pincha ayol psixologlarning muhim ishlarini qadrsizlantirdi, ammo 1960- va 1970-yillardagi feminist tanqidlar tufayli bu holat o'zgardi.

Misol uchun, Enn Jonson ayol psixologlarning hissasi an'anaviy hisob-kitoblarda uzoq vaqt davomida e'tibordan chetda qolganini ta'kidlab, ayol tadqiqotchilarning ikkinchi avlodini (1906-1945 yillardagi PhD egalari) va amaliy psixologlarni o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelganligini qayd etadi [1]. Feminizmning turli "to'lqinlari" ayollarning psixologiyadagi rolini qayta ko'rib chiqishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Birinchi to'lqin feminizmi gender xurofotlariga qarshi kurashish uchun individual harakatlarni o'z ichiga olgan bo'lsa, ikkinchi to'lqin feminizmi (1960-yillarning oxiri – 1970-yillarning boshlari) feminist psixologiyaning institutsionallashtirishiga olib keldi. Aynan shu davrda, 1969-yilda Ayollar Psixologiyasi Assotsiatsiyasi tashkil etildi, bu esa institutlardagi gender kamsitishlariga va erkaklarga yo'naltirilgan nazariyalarga qarshi chiqqan oldi [1]. Enn Treysman va Eleonor Makkobi kabi kashshof psixologlar o'z shaxsiy hikoyalarida kamsitishlar va genderga asoslangan maoshlardagi tengsizliklar haqida so'zlab berishgan [1].

Tilning kuchi "ayollar" leksemasining psixologik tushunilishini shakllantirishda markaziy rol o'ynaydi. Til shunchaki aloqa vositasi emas, balki jamiyatning chuqur xurofotlarini va bilvosita qadriyatlarini uzatuvchi kuchli konseptual vositadir. Jamiyatning ayollarga bo'lgan munosabati tilga singib ketadi, bu esa fikrlashni shartlaydi va madaniy jihatdan belgilangan gender kategoriyalarini mustahkamlaydi [2]. Tarixan, ingliz tilida ayollar bilan bog'liq bo'lgan ko'plab atamalar salbiy ma'no kasb etgan. Dastlab neytral yoki hatto ijobiy bo'lgan ko'plab so'zlar, masalan, "woman" va "girl" so'zlari "mistress" (ma'shuqa) va "prostitute" (fohisha) kabi qo'shimcha, odatda salbiy ma'nolarni olgan [2].

Bu misollar jamiyatning ayollarga nisbatan munosabati tilga qanday singib ketganini va ushbu tilning o'zi keyinchalik o'sha munosabatlarni qanday mustahkamlashini aniq ko'rsatadi. Bu o'z navbatida gender rollari va kutishlarini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, til va gender masalalariga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlar mavjud, masalan, Cambridge University Press tomonidan nashr etilgan "Language and gender" nomli hujjat bunga misol bo'la oladi [3].

Ijtimoiy konstruktivizm nazariyasi tilning jinsga oid tushunchalarni shakllantirishdagi rolini yanada chuqurlashtiradi.

Bu nazariya genderning biologik jihatdan qat'iy belgilangan emas, balki ijtimoiy jihatdan qurilgan kimlik ekanligini ta'kidlaydi [4]. Sotsiologik tadqiqotlar gender rollari va kutishlarining madaniy me'yorlar va sotsializatsiya jarayonlari orqali shakllanganini ta'kidlaydi. Til esa bu ijtimoiy gender rollarini mustahkamlashda, voqelikni idrok etishda va genderlar o'rtasidagi kuch dinamikasini saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi [4]. Aloqa uslublari biologik farqlar emas, balki madaniy mahsulotlar sifatida ko'riladi. Ijtimoiy konstruktivizm, voqelik sifatida qabul qilingan narsalarning ko'p qismi inson o'zaro ta'siri orqali yaratilishini va eksternalizatsiya, ob'ektivizm va internalizatsiya bosqichlari orqali rivojlanishini ta'kidlaydi. Bu nuqtai nazar an'anaviy gender binarizmini tanqidiy ko'rib chiqadi va no-binar va transgender shaxslarni o'z ichiga olgan kengroq tushunchani ilgari suradi [4]. "Ayollar" leksemasiga nisbatan tanqidiy nuqtai nazarlar, ayniqsa feminist va postmodernist oqimlar ichida, uning murakkabligini ochib beradi. Feminist diskurs va tanqidiy nazariyada "essensializm" tushunchasi ko'pincha kamchilik sifatida rad etiladi [5].

Essensializm, ya'ni ayollikning bitta, asosiy mohiyati mavjud degan g'oya, ayollarning xilma-xil tajribalarini inkor etadi va ularning "monolitik" tushunchasini mustahkamlaydi. Bu esa birorta umumiy ayollik mohiyati yo'q, aksincha, ayollik tajribasi irq, sinf, millat, seksual orientatsiya va boshqa omollar bilan chambarchas bog'liq ekanligini ta'kidlovchi feminist va postmodernist harakatlarning asosiy xulosalaridan biridir. Metofizik realizmga nisbatan shubha bilan qarash feminist adabiyotlarning ko'p qismida (xristian yoki klassik feminizmdan tashqari) kuzatiladi [5].

Bu, o'z navbatida, feminizmning o'zi uchun "essensial" bo'lmasa ham, anti-essensializmning bu harakat uchun asosiy tamoyil ekanligi haqidagi savollarni keltirib chiqaradi. Interseksionallik tamoyili "ayollar" leksemasini dekonstruksiya qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Kimberle Krenshou tomonidan ilgari surilgan bu tushuncha, insonlarning tajribalari bir nechta ijtimoiy va siyosiy identifikatsiyalar (masalan, gender, irq, sinf, jinsiy orientatsiya, nogironlik) kesishishida shakllanishini ta'kidlaydi. Binobarin, psixologiyada ayollarni faqat gender kategoriyasi orqali tushunish yetarli emas.

Biz qora tanli ayollar, kambag'al ayollar, lesbiyan ayollar, nogiron ayollar kabi har xil ayol guruhlarining o'ziga xos tajribalarini hisobga olishimiz kerak. Bu yondashuv "ayollar"ni bir xil, monolitik guruh sifatida ko'rishni rad etadi va ularning murakkab va xilma-xil voqeliklarini tan oladi. Ijtimoiy konstruktivizmning an'anaviy gender binarizmini tanqid qilishga va no-binar hamda transgender shaxslarni tushunishga bo'lgan chaqirig'i [4] interseksionallik bilan uyg'unlashib, psixologiyada yanada inklyuziv va adolatli tushunchalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

"Ayollar" leksemasini psixologik tadqiqotlarda operatsionalizatsiya qilish va o'lchash sezilarli metodologik muammolarni keltirib chiqaradi. An'anaviy tadqiqotlarda "ayol" tushunchasi ko'pincha biologik jins bilan tenglashtirilib, ijtimoiy

gendering murakkabligini e'tibordan chetda qoldirgan. Biroq, ijtimoiy konstruktivizm [4] va feminist tanqidlar [1] ta'siri ostida, hozirgi kunda genderning biologik emas, balki ijtimoiy va madaniy jihatdan qurilgan kimlik ekanligini tushunish muhimdir. Bu esa tadqiqotchilarni "ayollar" ni shunchaki bitta, qat'iy kategoriya sifatida emas, balki o'zaro bog'liq identifikatsiyalar va tajribalar majmuasi sifatida ko'rib chiqishga undaydi. Metodologik muammolardan biri "ayollar" ni qanday aniqlash va o'lchashda yuzaga keladi. Faqatgina biologik jinsni hisobga olish, genderning ijtimoiy rollar, madaniy kutishlar va sub'ektiv identifikatsiyalar orqali qanday shakllanganini e'tibordan chetda qoldiradi. Tilning roli bu yerda ham muhim: tadqiqot materiallarida, so'rovnomalarda yoki intervyularda ishlatiladigan til "ayollar" ni qanday idrok etish va ularga qanday murojaat qilishni belgilaydi, bu esa ma'lumotlarning yig'ilishi va talqiniga ta'sir ko'rsatishi mumkin [2]. Essensializmga qarshi kurash [5] tadqiqotchilarni barcha ayollarga xos bo'lgan umumiy mohiyatni izlashdan voz kechishga undaydi, buning o'rniga ularning tajribalaridagi xilma-xillikni tan olishni talab qiladi. Shu sababli, "ayollar" leksemasini samarali tadqiq qilish uchun ko'p qirrali metodologik yondashuvlar zarur. Bu nafaqat miqdoriy tadqiqotlarni o'z ichiga oladi, balki ayollarning yashash tajribalari, sub'ektiv idroklari va madaniy kontekstlarini chuqur o'rganishga imkon beruvchi sifatli metodlarni (masalan, intervyular, fokus guruhlari, etnografiya) ham talab qiladi. Interseksional yondashuvlarni qabul qilish tadqiqotchilarga ayol identiteti faqat jinsga bog'liq emasligini, balki irq, sinf, jinsiy orientatsiya va boshqa identifikatsiyalar bilan qanday kesishishini o'rganishga yordam beradi. Bunday yondashuvlar tadqiqot natijalarining umumlashtirilishida va xulosa chiqarishda yanada ehtiyotkor bo'lishni talab qiladi, chunki bir guruh ayollardan olingan topilmalar boshqa guruhlariga avtomatik tarzda qo'llanilishi mumkin emas. Metodologik jihatdan, tadqiqotchilar genderga oid xurofotlarni o'z savollarida, tahlillarida va talqinlarida minimallashtirishga intilishlari kerak, bu esa psixologiya fanining ob'ektivligi va inklyuzivligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Psixologiya fanidagi "ayollar" leksemasi oddiy lug'aviy birlikdan ancha murakkabroq bo'lib, u tarixiy, lingvistik, ijtimoiy va epistemologik qatlamlar bilan boyitilgan. Maqola davomida ko'rib chiqilganidek, ayollarning psixologiya faniga qo'shgan hissasi uzoq vaqt davomida e'tibordan chetda qoldi, ammo feminist harakatlar tufayli bu holat o'zgardi va ayollar tajribasiga nisbatan tanqidiy yondashuvlar mustahkamlandi [1]. Tilning o'zi gender tushunchalarini shakllantirishda, xurofotlarni mustahkamlashda va ijtimoiy rollarni belgilashda kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi, bu esa "ayollar" leksemasining ma'nosini doimiy ravishda o'zgartirib turadi [2, 4]. Feminist va postmodernist nazariyalar "ayollar" tushunchasining essensialistik, monolitik ko'rinishini rad etish orqali uning murakkabligini ta'kidladilar [4, 5]. Genderning ijtimoiy konstruktiv ekanligi g'oyasi, faqat biologiyaga asoslangan tushunchalarni tanqid qilib, no-binar va transgender shaxslarni ham o'z ichiga oluvchi kengroq va inklyuzivroq qarashni taklif etadi.

Interseksionallik tamoyili bu dekonstruksiyani yanada chuqurlashtirib, ayol tajribalarining irq, sinf, jinsiy orientatsiya va boshqa identifikatsiyalar kesishuvida shakllanishini ko'rsatadi, bu esa "ayollar"ni bir xil guruh sifatida ko'rishning noto'g'ri ekanligini isbotlaydi. "Ayollar" leksemasini tadqiq qilish va o'lchashdagi metodologik muammolar psixologiya uchun muhim chaqiriqlarni keltirib chiqaradi. Kelajakdagi tadqiqotlar genderning dinamik, kontekstual va shaxsga xos xususiyatlarini hisobga olishi, sifatli va miqdoriy yondashuvlarni birlashtirishi va essensialistik xatarlardan qochishi kerak. Psixologiyaning kelajagi, "ayollar" leksemasini yanada chuqur, nozik va inklyuziv tarzda tushunishga bog'liq bo'lib, bu ilm-fan sohasini yanada adolatli va vakillik qiluvchi qiladi. Bu yondashuv nafaqat "ayollar"ni, balki butun insoniyatning psixologik tajribalarini yanada to'liq tushunishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1] Johnson, A. (2018). Feminist Psychology: Historical Perspectives and Contemporary Challenges. *Journal of Gender Studies*, 27(3), 300-315. – <https://www.tandfonline.com/loi/rjgs20>

[2] Lakoff, R. T. (1975). *Language and Woman's Place*. Harper & Row. – https://en.wikipedia.org/wiki/Language_and_Woman%27s_Place

[3] Eckert, P., & McConnell-Ginet, S. (2003). *Language and Gender*. Cambridge University Press. – <https://doi.org/10.1017/CBO9780511620577>

[4] Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge. – <https://www.taylorfrancis.com/books/gender-trouble-judith-butler/e/10.4324/9780203902752>

[5] Sheraliyevna, R, R. N (2025). The influence of literature in teaching English to university students. *Multidisciplinary journal of science and technology*, 5 (4), 22-29.

[6] Fuss, D. (1989). *Essentially Speaking: Feminism, Nature & Difference*. Routledge. – <https://www.taylorfrancis.com/books/essentially-speaking-diana-fuss/e/10.4324/9780203714263>